

Machiavelli ja Firenzen sotilaallisen heikkous

Paul-Erik Korvela

Machiavellin (1469–1527) aikainen Italia ja erityisesti hänen kotikaupunkinsa Firenze olivat heikkoja sekä poliittisesti että sotilaallisesti. Machiavellin mukaan sotilaalliselle heikkoudelle on löydettävissä ainakin kolme eri syytä. Ensimmäinen liittyy Rooman imperiumin perustamiseen ja hajoamiseen. Toinen syy on palkka-armeijoiden käyttö. Kolmas ja tärkein on puolestaan kristinusko [1].

Machiavelli käsittelee Rooman imperiumia, sen hajoamista ja siirtymää kristilliseen Eurooppaan erityisesti paavi Klemens VII:lle tilaustyönä kirjoittamansa Firenzen historian (*Istorie fiorentine*) alussa, samoin kuin sotataittoa käsittelevän teoksensa (*Arte della Guerra*) toisessa kirjassa. Machiavellin mukaan Euroopassa vallitsee niukkuus kyvykkäistä sotapäälliköistä koska Eurooppa on Rooman imperiumin perustamisen jälkeen alkanut muistuttaa Aasiaa ja Afrikkaa.

Antiikin aikana Eurooppa oli Machiavellin mukaan urhoollisempi koska sillä ei ollut yhtä selkeää valtakeskusta, vaan se muodostui useista itsenäisistä tasavalloista (toisin kuin Aasia ja Afrika). Machiavellin mukaan tasavallat yleisemminkin edistävät urhoollisuutta (*virtù*) enemmän kuin despoottiset hallintamuodot sikäli että tasavalloissa viisautta ja urhoollisuutta usein kunnioitetaan, mutta kuningaskunnissa niitä pelätään. Sotilaallisen urhoollisuuden katoaminen Euroopasta selittyy siis osittain sillä, että laajetessaan Rooman keisarikunta eliminoi kilpailevat tasavallat, jonka johdosta kyvykkäitä miehiä saattoi nousta ainoastaan Rooman kautta. Rooma taas oli korruptoitunut, eikä pystynyt huolehtimaan edes omasta urhoollisuudestaan, saati sitten muiden.

Verettömien taistelujen myytti

Machiavellin inho palkkasotureita kohtaan on hiukan omituista. Historioitsijat kun ovat usein huomauttaneet että palkkasoturijärjestelmä toimi renessanssin aikana yleisesti ottaen varsin hyvin. Paikalliset armeijat olivat harvoin hyvin koulutettuja ja niiden aseet ja varusteet olivat vanhanaikaisia, riittämättömiä, tai sitten ne puuttuivat kokonaan. Kaupunkilaiset olivat haluttomia jättämään toimiaan ja talonpojat viljelyksiään epävarmojen, pitkien ja vaarallisten sotaretkien vuoksi. Pysyvän varuskunnan ylläpito oli paitsi kallista, myös vaarallista, sillä pysyvästä armeijasta saattoi helposti tulla valtakumouksellinen armeija. Siispä niiden, jotka suunnittelivat sodankäyntiä, tuli ottaa huomioon palkka-armeijan käyttämisen mahdollisuus (ks. *Hale* 1971, 96-100).

Näin toimittiin eritoten Italiassa, missä vähemmän sodanhaluiset porvarit olivat jo pitkään luottaneet palkattuihin ammattilaisiin, mutta siitä muodostui käytäntö myös muualla. Mutta Machiavellin tyytymättömyys palkkasotureita kohtaan ei ollut aivan tuulesta temmattua. Palkkasotureille täytyi ensinnäkin ehdottomasti maksaa ajallaan. He olivat innokkaita jättämään koko touhun sikseen tai vaihtamaan puolta jos maksu oli myöhässä tai jos he saivat paremman tarjouksen toiselta puolelta. Toisaalta järjestystä oli vaikea pitää ja käskyjä vaikea välittää koska joukot koostuivat usein monista kansallisuuksista. *Condottierit* käyttivät kaiken tarmonsaa välttääkseen vaikeita olosuhteita ja vaaroja: he eivät hyökänneet kaupunkeihin öiseen aikaan, eivät leireihin, eivätkä ylipäättään toimineet talvisaikaan kuten Machiavelli valittaa *Il Principen* XII luvussa.

Machiavellin luomaa kuvaa renessanssin aikaisesta sodankäynnistä ei tule kuitenkaan ottaa historiallisena totuutena (ks. *Gilbert* 1973,

13). Palkkasoturipäälliköiden eli *condottieri*-en välillä oli kova kilpailu ja sen seurauksena, vaikkakin sitten vain oman kunniantavoittelunsa ja rikkauksien takia, he olivat usein innokkaita voittamaan vihollisen.

Machiavelli kuitenkin väittää, että *condottierit* usein välttelivät taisteluita ja silloinkin kun ryhtyivät taisteluun, yrittivät pitää tappiot minimaalisina. Tämä johti Machiavellin mukaan moniin verettömiin taisteluihin, joissa ne jotka kuolivat, eivät joutuneet vihollisen surmaamaksi vaan esimerkiksi putosivat hevosen selästä ja tukehtuivat mutaan kuten Lodovico degli Obizzi ja kaksi tämän seuraajaa, Zagonaran taistelun (1424) ainoat uhrin (*Istorie fiorentine*, IV/6), tai tallautuivat kuoliaaksi kuten Anghiarin kuuluisan taistelun (1440) ainoa uhri (*Istorie fiorentine*, V/33). Taistelut käytiin niin turvallisesti koska miehiä suojasivat taistelun aikana haarniskat ja taistelun jälkeen antautuminen (ibid.). Machiavellin mukaan tilannetta, jossa ruhtinaskunnat jatkuvasti hyökkäävät toisiaan vastaan, ei voi kutsua rauhaksi, mutta ei toisaalta myöskään sodaksi, sillä ”miehiä ei tapeta, kaupunkia ei ryöstetä, ruhtinaskuntia ei tuhota, koska noista sodista tuli niin vaisuja että ne aloitettiin ilman pelkoa, käytiin ilman vaaraa, ja lopetettiin ilman vahinkoa” (*Istorie fiorentine*, V/1).

Machiavellin kuvaus renessanssin sodankäynnistä on vääristelty [2]. Palkkasoturiarmeijoiden verettömät taistelut ovat pelkkä myytti. Tietysti on niin, että koska sotilaat olivat palkkasoturipäälliköiden työvoimaa, he eivät halunneet haaskata sotilaitaan enempää kuin oli tarpeen. Mutta esimerkiksi Anghiarin taistelun tappiot olivat Machiavellin väittämän yhden miehen sijasta noin 900 kaatunutta.

Tosiasioiden vääristely ja kovempien otteiden vaatimus on ymmärrettävissä Machiavellin yleisempien palkkasotureita koskevien huomautusten kautta. Hänen näkemyksensä mukaan palkkasoturit taistelevat niin huonosti koska heidän intressinsä sodankäynnissä on puhtaasti taloudellinen (ks. *Gilbert* 1973, 12-13). Palkkasotureita ei pidä taistelukentällä mikään muu kuin rahallinen korvaus, mikä ei saa heitä kuolemaan asiansa puolesta (*Il Principe*, XII). Kansalaisista koottu armeija taas on valmis kuolemaan asiansa puolesta koska heillä on siihen kaikki syyt. Machiavellin mukaan parhaat armeijat ovat ”aseistettujen kansalaisten muodostamia” ja hän pystyi löytämään ”ainoastaan Hannibalin ja Pyrrhoksen edustamaan niitä, jotka ovat sekalaisesti muodostetuilla armei-

joilla saavuttaneet mainittavia tuloksia” (kirje Francesco Vettorille 26.8.1513). Palkkasotureilta puuttuu isänmaanrakkaus sekä sen myötä myös välttämättömyys puolustaa itseään. ”Välttämättömyyksiä voi olla monenlaisia, mutta voimakkain on se, joka pakottaa joko voittamaan tai kuolemaan” (*Arte della Guerra*, IV). Machiavellin mukaan johtajien tulisikin saattaa miehensä tilanteeseen, jossa nämä eivät voi kuin voittaa tai tuhoutua kokonaan (ibid.).

Quentin Skinner on esittänyt, että Machiavelli on palkkasotureita kritisoidessaan saattanut ajatella erityisesti kotikaupunkinsa Firenzen huonoja kokemuksia palkkasoturiarmeijoista (*Skinner* 2000, 36). Epäilemättä asia on näinkin, mutta hän kritisoi palkkasotureita myös yleisemmällä tasolla. Kuten ritarit keskiajalla, palkkasoturit taistelevat *pro domino*, eivät *pro patria*. Heidän kiintymyksensä, mikäli sellaista on muuta kuin taloudellisessa mielessä, on kohdistunut tiettyyn ruhtinaaseen, ei mihinkään mikä muistuttaisi edes etäisesti isänmaata. Vastaavasti he eivät taistele yhtä innokkaasti kuin isänmaansa puolesta taistelevat joukot.

On myös omituista että Machiavelli vaatii oikeiden taisteluiden käymistä. Hänen omat suosituksensa ovat nimittäin usein juuri päinvastaisia. Monesti hän ylistää miehiä kuten Castruccio Castracania, joka Machiavellin mukaan ei koskaan ”yrittänyt voittaa voimalla jos pystyi voittamaan nokkeluudella, sillä hän tapasi sanoa että kunniaa tuo voitto eikä voiton tapa” (*Vita di Castruccio Castracani*). Machiavellin näkemyksen mukaan sodankäynnissä on kyse ennemminkin vihollisen vakuuttamisesta siitä että se voidaan tuhota kuin vihollisen todellisesta tuhoamisesta (ks. *Spackmann* 1993). Jos sodan voi voittaa käymättä yhtään taistelua, sen parempi. Tähän liittyy Machiavellilta joidenkin mukaan löytyvä ajatus väkivallan ekonomiasta. Väkivaltaa tulee käyttää harvoin, mutta silloin kun sitä käytetään esimerkiksi rikollisten rankaisussa, se tulisi tehdä mahdollisimman spektakkelimaisesti, jotta se pelottaisi myös potentiaalisia väärintekijöitä.

Tästä näkökulmasta ei ole erityisen tärkeää ovatko rangaistukset oikeudenmukaisia tai onko niiden kohde syyllinen vai ei, kunhan ne osoittavat muille kuinka väärintekijöille käy. Tästä Machiavelli kertoo esimerkin, jossa Cesare Borgia ”eräänä aamuna jätti Cesenassa sijaitsevalle aukiolle alipäällikkönsä Remirro de Orcon kahtia halkaistuna, ja tämän viereen palan puuta ja verisen veitsen. Tämä spektakkelijätti kansan tyytyväiseksi ja tyrmistyneeksi” (*Il Principe*, VII).

Nöyrä vai aktiivinen?

Paitsi että kristinusko on Machiavellin mukaan tuhonnut kunnollisen tasavaltaisen poliittisen elämän mahdollisuudet (ks. *Korvela* 2001), se on vaikuttanut myös siihen, kuinka sotaa käydään. Sodankäyntiä käsittelevässä teoksessaan *Arte della Guerrassa* hän argumentoi että tämä johtuu siitä, että nykyisin kristillinen elämäntapa ei aseta samaa välttämättömyyttä itsensä puolustamiseen kuin antiikin aikana:

”Silloin sodassa voitettut joko tapettiin tai he joutuivat loppuiäkseen orjuuteen ja viettivät elämänsä surkeasti; valloitetut kaupungit joko hävitettiin tai asukkaat ajettiin ulos, heidän omaisuutensa otettiin heiltä, ja heidät laitettiin maailmalle harhailemaan. Valloitetut kokivat siis äärimmäisen kurjuuden. Tämän pelon takia sotilaallista koulutusta pidettiin yllä ja siinä menestyviä kunnioitettiin. Nykyisin tuo pelko on suurelta osin kadonnut; valloitetuista harvoja tapetaan eikä ketään pidetä pitkään vankina koska sotavangit vapautetaan helposti. Kaupunkeja, vaikka ne olisivat kapinoineet monesti, ei tuhota; ihmisten annetaan pitää omaisuutensa, joten suurin paha mitä he pelkäävät on vero. Siksi miehet eivät halua alistua sotilaalliseen kuriin ja kokea siinä vastoinkäymisiä, koska he pelkäävät [valloituksen] vaaroja hyvin vähän”. (*Arte della Guerra*, II)

Kristinuskon ja Machiavellin ihaileman antiikin Rooman uskonnon välinen ratkaiseva ero liittyy niiden näkemukseen ihanteellisesta ihmisestä. Kristinusko on asettanut korkeimmaksi hyväksi nöyryyden siinä missä antiikin uskonto korosti sielun ja ruumiin voimia. Lisäksi kristinusko kehottaa elämään tämän elämän niin kuin se olisi valmistautumista seuraavaan, kuolemanjälkeiseen elämään. Machiavelli ilmaisee näkemyksensä tästä uskontojen erosta ehkä kaikkein selkeimmin *Discorsin* II kirjan toisessa kappaleessa:

”Pohtiessani sitä, miksi muinaisina aikoina ihmiset rakastivat vapautta enemmän kuin nykyisin, olen tullut siihen johtopäätökseen, että se johtui samasta syystä, joka tekee nykyisistä miehistä vähemmän rohkeita. Uskon sen johtuvan meidän uskontomme ja antiikin uskonnon välisestä erosta. Meidän uskontomme osoittaa meille totuuden ja oikean tien ja saa meidät arvostamaan maailmallista kunniaa vähemmän. Sen sijaan pakanat, jotka pitivät sellaista kunniaa suurimpana hyvänä, olivat rajumpia tomissaan. ... Antiikin uskonto, tämän lisäksi, ylisti vain miehiä, joilla oli runsaasti maailmallista kunniaa, kuten oli armeijoiden kapteeneilla ja tasavaltojen johtajilla. Meidän uskontomme on ihannoitunut nöyriä ja mietiskeleviä miehiä enemmän kuin aktiivisia. Se on siten asettanut korkeimmaksi hyväkseen nöyryyden, säälin ja inhimillisten asioiden halveksunnan. Edellinen taas korosti hengen suuruutta, ruumiin voimia ja muita asioita, jotka ovat omiaan tekemään miehistä erityisen tarmokkaita. ... Tämä elämänmeno on siten

tehnyt maailmasta heikon ja jättänyt sen saaliiksi pahantahtoille miehille, jotka voivat kaikessa rauhassa sitä hallita, koska suurin osa ihmisistä, päästäkseen taivaaseen, ajattelee enemmän loukkaustensa kestämistä kuin niiden niiden kostamista. ... Tämän kasvatuksen ja sellaisten väriin tulkintojen takia maailmassa on nykyisin vähemmän tasavaltoja kuin antiikin aikoina ja sen seurauksena myöskään ihmiset eivät rakasta vapautta niin suuresti kuin silloin”. (*Discorsi*, II/2)

Tämä on Machiavellin mukaan modernien tasavaltojen ongelma. Kristinusko on onnistunut lähes kokonaan hävittämään maailmallisen kunnian arvostuksen ja korvannut sen lupauksilla ikuisen elämän autuudesta. Jos antiikin suurten miesten suurten tekojen taustalla oli pelko unohdetuksi tulemisesta, pystyi kristinusko tarjoamaan parempaa kuin pelkkä nimen mieleen jääminen kollektiiviseen muistiin. Kristinuskon voitto antiikin maailmasta perustuu juuri siihen, että se korvasi kuolematomuuden ajassa, so. maailmallisen kunnian, joka ulottui kuoleman yli, ajan yli ulottuvalla kuolematomuudella, eli ikuisella elämällä (ks. *Smith* 1985, 44).

Machiavelli tarkastelee uskontoa, samoin kuin moraalia ja oikeutta, asioissa vaikuttavan totuuden (*verità effettuale della cosa*) näkökulmasta. Hän siis arvioi moraalisia, uskonnollisia ja oikeudellisia periaatteita ja oppijärjestelmiä niiden tosiasiallisten vaikutusten mukaan. Niiden pätevyys määrittyy ainoastaan sen mukaan, kuinka hyvin ne täyttävät niille asetetun tehtävän. Tämä tarkoittaa sitä, että oppikirjoissa toistettu teesi, jonka mukaan Machiavelli erotti toisistaan politiikan ja moraalin, on harhaanjohtava. Hän ei erottanut toisistaan politiikkaa ja moraalia, vaan politiikan ja kristillisen moraalin. Giuseppe Prezzolinin (1970, 27) tavoin voisi väittää, että Machiavellin keskeinen ajatus on tämä: ”Pysyvää sosiaalista järjestystä ihmisten kesken ei voi saada aikaan turvautumatta käytökseen, jonka kristillinen moraalituoimitsee”. Kristinuskon näkökulmasta valtiomiesten toiminta on aina moraalitonta, aina anti-kristillistä. Silti se on välttämätöntä. Machiavelli ymmärsi, että politiikka ja kristinusko eivät sovi yhteen ilman että jompikumpi joutuu tinkimään standardeistaan.

Vanhanaikainen ajattelija

Federico Chabod on joskus todennut että Machiavelli, joka oli aika tyypillinen renessanssin edustaja monissa asioissa, oli kuitenkin sodan-

käynnin suhteen selkeästi vanhanaikainen ja pohjasi käsityksensä enemmän 1200-luvulle kuin renessanssiin (*Chabod* 1958, 103). Machiavelli olikin vanhanaikainen, sillä hän ei suostunut myöntämään että esim. tykeillä olisi suurta roolia sodankäynnissä (*Arte della Guerra*, III). Hän ei puutu myöskään merisodankäynnin ilmeiseen tärkeyteen juuri millään tavalla. Machiavellin vanhakantaiset näkemykset [3] voidaan selittää useallakin tavalla. Ensinnäkin niiden voidaan ajatella johtuvan hänen antiikin ihannoinnistaan. Toisaalta ne voivat olla ns. poleemisia vaikene-

Machiavelli ei ollut käsittelemiensä aiheiden osalta täysin aikansa edustaja. Hänen kirjoituksensa sivuuttavat monia niistä teemoista, joita usein pidetään aikakaudelle tyypillisinä. Hän ei käsittele käytännössä millään tavalla esimerkiksi luonnonoikeustraditiota. Machiavellin aikaisessa Firenzessä oli monia maailman johtavia taiteilijoita, ja hän mitä ilmeisimmin tunsikin ainakin Leonardo da Vincin henkilökohtaisesti, mutta silti hänen kirjoituksistaan on turha etsiä muille tyypillistä Firenzen taiteen ylistystä. Machiavelli ohittaa myös esimerkiksi orastavan kapitalismin merkityksen ja on täysin välinpitämättömän kaupankäynnin tuomien etujen suhteen. Anthony Molhon (1995) mukaan Machiavelli oli lähes yksin väittäessään vastoin yleistä mielipidettä että sota ei perustu ensisijaisesti rahaan [4].

Eräs mahdollinen selitys on se, että Machiavelli oli niin sisällä antiikin kirjoittajien maailmassa, ettei hän huomionnut tarpeeksi omaa aikaansa. Kysymys ei ole siitä etteikö hän olisi ollut tietoinen esim. löytöretkistä, vaan siitä, että hän ei kaikesta huolimatta pitänyt niitä kovin merkityksellisinä politiikan teorian kannalta. Titus Livius, Polybios ja muut antiikin kirjoittajat joita Machiavelli piti esikuvinaan, eivät käsittele kirjoituksissaan vastaavia teemoja, joten on mahdollista että Machiavelli sivuutti teemat koska hänen teorian pohjautuivat noille klasisisille esikuville. Sebastian de Grazia onkin väittänyt että menneisyys kiehtoi Machiavellia siinä määrin että hänestä tuli tiettyssä mielessä toisen maailman asukas (*de Grazia* 1984, 148). Freud väitti että psykoanalyysi voi vapauttaa meidät menneisyyden tyranniasta, mutta Machiavellin mukaan historia voi vapauttaa meidät nykyisyyden tyranniasta (*Mazzeo* 1970, 43).

Toisaalta Machiavelli vaikenee poleemisesti tai tekee tietoisia virheitä. Eräs hänen useimmin lainatuista toteamuksista kuuluu: "Kaikki aseelliset profeetat menestyvät ja aseettomat

häviävät" (*Il Principe*, VI). Ensimmäistä tyyppiä hänen mielestään edustavat Mooses, Kyyros, Theseus ja Romulus – jälkimmäisistä hän mainitsee vain firenzeläisen Fra Girolamo Savonarolan. Jälkimmäiseen joukkoon kuuluisi ilmeisesti myös Jeesus, mutta hänestä Machiavelli ei sano tässä yhteydessä mitään. Luultavasti Jeesusta ei ole mainittu, koska hänen tapauksensa ei tukisi Machiavellin esimerkkiä. Hän kun oli aseeton profeetta, joka menestyi.

Vastaavia esimerkkejä löytyy Machiavellin kirjoituksista useita, mutta näiden poleemisten vaikenemisten [5] kohdalla kysymys voi olla siitä, että hänen kirjoitustyyliinsä on retorista enemmän kuin loogista. Sen päämäärä on saada ihmisiä toimimaan, sen sijaan että se pyrkisi todistamaan jotakin. Sama pätee myös hänen sodankäyntiä ja palkkasotureita koskeviin näkemyksiinsä. Tarkoitus ei ole antaa historiallista kuvausta palkkasoturijärjestelmästä renessanssin aikana, vaan saada ihmiset kannattamaan kansalaisista muodostettua armeijaa.

VIITTEET

- [1] Vaikka Machiavelli ei asiaa mainitse kirjoituksissaan, ovat monet pitäneet homoseksuaalisutta yhtenä Firenzen sotilaallisen heikkouden suurimmista syistä. Jo keskiajalta lähtien Firenze oli erityisen tunnettu homoseksuaalisuuden harjoittamisesta (ks. *Siemi* 2002). Homoseksuaalisuus oli Firenzessä niin yleistä, että esimerkiksi myöhäiskeskiajan saksankielessä slangisana homoseksuaalille oli Florenzer, so. firenzeläinen.
- [2] Machiavelli itse ei ollut mukana yhdessäkään taistelussa, mutta vääristynyt kuva selittyi luultavasti muilla seikoilla kuin tietämättömyydellä.
- [3] Täytyy myös muistaa että Machiavelli oli joissakin asioissa selkeästi aikaansa edellä, eivätkä kaikki hänen sotilaallisiakaan asioita koskevat näkemyksensä ole vanhahtavia (ks. esim. *Mallet* 1990, 174).
- [4] Kaupankäynnin osalta mainitsematta jättäminen selittynee myös sillä yleisesti tiedetyllä faktalla, että menestyksekkäs kaupankäynti johtaa vaurastumiseen ja se taas veltoistumiseen ja korruptioon. Ei siis ihme että republikanismiin on liittynyt tietty kaupankäynnin halveksunta tai sen merkityksen vähättely. Machiavellin tietty jälkeenjääneisyys tältä osin aiheutti ongelmia, kun hänen ajatuksiinsa myöhemmin sovellettiin. Vuosisatoja heottoaforismi *pecunia nervus rerum* on juuri päinvastainen Machiavellin väittämälle, jonka mukaan raha ei muodosta sodankäynnin tärkeintä lähtökohtaa ("i danari non sono il nervo della guerra", *Discorsi*, II/10).
- [5] Kyseessä lienee tahallinen vaikeneminen, sillä ei luultavasti sovi olettaa että hän ei olisi koskaan kuullut Jeesuksesta.

KIRJALLISUUTTA

- Chabod, Federico (1958): *Machiavelli and the Renaissance*, Harper & Row, New York
- Gilbert, Felix (1973): Machiavelli: The Renaissance of the Art of War, teoksessa *Makers of Modern Strategy. Military Thought from Machiavelli to Hitler*, Edward Mead Earle (toim.), Princeton University Press, Princeton, N. J.
- de Grazia, Sebastian (1984): Crossing to Another World: Machiavelli and Others, *Journal of the History of Ideas*, Vol. 45, Is. 1, January-March 1984
- Hale, J. R. (1971): *Renaissance Europe 1480-1520*, Fontana Press, Lontoo
- Korvela, Paul-Erik (2001): Sympatiaa paholaiselle? Abduktiivisia huomioita Machiavellin kristinuskon kritiikistä, *Politiikka*, 1 / 2001.
- Mallet, Michael (1990): The theory and practice of warfare in Machiavelli's republic, teoksessa *Machiavelli and Republicanism*, Gisela Bock, Quentin Skinner & Maurizio Viroli (toim.), Cambridge University Press, Cambridge
- Mazzeo, Joseph Anthony (1970): The Poetry of Power: Machiavelli's Literary Vision, *Review of National Literatures*, Vol. 1, No. 1.
- Molho, Anthony (1995): The State and Public Finance: A Hypothesis Based on the History of Late Medieval Florence, *The Journal of Modern History*, Vol. 67, Supplement: The Origins of the State in Italy, 1300-1600., December 1995
- Prezzolini, Giuseppe (1970): The Christian Roots of Machiavelli's Moral Pessimism, *Review of National Literatures*, Vol. 1, No. 1.
- Sieni, Stefano (2002): *La sporca storia di Firenze*, La lettere, Firenze
- Skinner, Quentin (2000): *Machiavelli: A Very Short Introduction*, Oxford University Press, Oxford.
- Spackmann, Barbara (1993): Politics on the Warpath: Machiavelli's Art of War, teoksessa *Machiavelli and the Discourse of Literature*, Albert Russel Ascoli & Victoria Kahn (toim.), Cornell University Press, Ithaca.

Kirjoittaja on YTL ja politiikan tutkija Jyväskylän yliopiston Yhteiskuntatieteiden ja filosofian laitoksella.